

инв. № 153656

SN 548152

№

ИНСТИТУТ ПО МАТЕМАТИКА С ИЗЧИСЛИТЕЛЕН ЦЕНТЪР
INSTITUTE OF MATHEMATICS WITH COMPUTER CENTER

18. VII. 2001

Секция по Образование по
Математика и Информатика

НЯКОЛКО ХРОНОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМА
В "ИСТОРИЯТА" НА ЛЪВ ДЯКОН

Йордан Табов

БЪЛГАРСКА
АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

BULGARIAN
ACADEMY
OF SCIENCES

PREPRINT 1/2001

София
Юли, 2001

БАН
СИБЛИОТЕКА

НЯКОЛКО ХРОНОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМА В "ИСТОРИЯТА" НА ЛЪВ ДЯКОН

Йордан Табов

Институт по математика и информатика на БАН
ул. "Акад. Г. Бончев" бл. 8, 1113 София
E-mail: tabov@usa.net

§1. Увод

"Историята" на Лъв Дякон е едно от най-интересните и ценни много стари исторически съчинения. От нея черпим важни сведения за далечното минало на югоизточна Европа.

В този ред на мисли не правят изключение и съдържащите се в "Историята" данни с голяма хронологична стойност. Нашата цел в настоящата бележка е да разгледаме и подложим на по-внимателен анализ няколко от тях. Ще се ограничим само с хронологични аспекти на обсъжданите проблеми, без да предлагаме никакви съдържателни исторически изводи и окончателни решения.

За базов текст използваме руския превод на "Историята": Лев Диакон. История. Наука, Москва, 1988, и научния коментар на М. Сюзюмов и С. Иванов към него.

Тук е добре да напомним, че трудът на Лъв Дякон има някои особености, които го правят привлекателен и като цяло вдъхващ доверие източник на информация. Първо, по същество той представлява кратка хроника на събития, на които авторът е бил съвременник и в доста случаи непосредствен свидетел. Второ, авторът декларира, че е подбирал внимателно разказите на други лица, като е ползвал сведения само от очевидци или добре информирани участници в описваните действия. Трето, в унисон с тези твърдения Лъв Дякон например ограничава назад във времето разказа си, започвайки го от царуването на Роман II, и не се подава на изкушението на пише за Константин VIII.

Ще отворим една скоба, за да отбележим, че това изрично ограничение прави голяма вероятността отделни пасажки на достигналия до нас препис на "Историята" да представляват чужди интерполации.

§2. Пълното слънчево затъмнение

В центъра на нашето внимание поставяме един кратък пасаж от книга 4 (11) на "Историята", описващ с подробности рядко и впечатляващо събитие — пълно слънчево затъмнение:

"Докато василевсът правеше това в Сирия, по време на зимното слънцестояние стана такова слънчево затъмнение, каквото по-рано не беше имало, освен случилото се тогава, когато Господ страдаше заради греховното безумие на юдеите, приковали с тирони Твореца на вселената към кръста. Ето как протече това затъмнение. На двадесет и втория ден на декември, между три и четири часа

през деня, при спокойно време тъмнина покри земята, и на небето се показаха с целия си блясък звездите. И се виждаше останалият без блясък и сияние диск на слънцето — само краят му слабо светеше, като че ли обкръжен от тясна лента. Постепенно слънцето се измъкна из-зад луната, която, както се виждаше, закриваше слънцето, заставайки перпендикулярно към него, и отново разпростря лъчите си, изпълвайки земята със светлина. Хората, уплашени от това ново и необикновено зрелище, както подобава се обърнаха към Бога с молби. По онова време аз самият се намирах във Византион, където изучавах курса по енциклопедично образование. Но трябва да се върнем към нашия разказ ... " (ДЯК с. 41)

(Руският превод на оригинала на този текст е:

"Между тем как василевс вершил это в Сирии, во время зимнего солнцестояния произошло такое солнечное затмение, какого прежде еще не бывало, кроме случившегося тогда, когда Господь страдал из-за греховного безумия иудеев, пригвоздивших творца вселенной ко кресту. Вот как протекало это затмение. В двадцать второй день декабря, в четвертом часу дня, при спокойной погоде тьма покрыла землю, и на небе выступили во всем блеске звезды. И виден был лишенный блеска и сияния диск солнца — только край его слабо светился, как бы окруженный узкой лентой. Постепенно солнце выдвинулось из-за луны, которая, как было видно, заслоняла солнце, став перпендикулярно к нему, и снова распростерло свои лучи, наполняя светом землю. Устрашенные этим новым и необычным зрелищем, люди, как подобает, обратились с мольбами к богу. В то время я сам находился в Византии, проходя курс энциклопедического образования. Но следует вернуться к нити нашего рассказа ... " (ДЯК с. 41)

Според горния разказ:

- 1) По време на Разпятието на Христос е имало пълно слънчево затъмнение.
- 2) От Разпятието на Христос до наблюдаваното от Лъв Дякон затъмнение не е имало друго пълно слънчево затъмнение.
- 3) По времето на Лъв Дякон зимното слънцестоене е било на 22 декември.
- 4) Затъмнението, за което пише Лъв Дякон, е било пълно (виждали са се звезди) и от рядък вид: с "корона".
- 5) Затъмнението е станало между 3 и 4 часа следобед.

Тези важни за хронологичния анализ сведения ще обсъдим по-надолу с повече подробности.

§3. Затъмнение по време на Разпятието на Христос

Изводът 1) е в синхрон със сведенията от св. Писание (Мат., XXVII, 45). В същото време днешната датировка на Разпятието изключва възможността за пълно слънчево затъмнение.

§4. Затъмнението на Плутарх

Изводът 2) ни насочва към пълно слънчево затъмнение през втората половина на първия век след Рождество Христово. Такова затъмнение е описано от Плу-

тарх. Точната му датировка затруднява астрономите (виж STE). Стивънсън и Фатоуи предлагат за него датата 20 март 71 г. (вж. STE). Довод против подобна датировка е изложен в кратката бележка KEL на Е. Келеведжиев и автора на тези редове.

Дали изводът 2) от текста на Дякон не означава, че Плутарх и Лъв Дякон са наблюдавали едно и също затъмнение?

Тази хипотеза се подкрепя от още два аргумента:

1. И текстът на Плутарх, и текстът на Дякон посочват за време на затъмнението ранен следобед: Плутарх пише за "скоро след обяд", а Дякон — за "четвъртия час на деня".

2. И Плутарх, и Дякон описват "корона" около слънцето (вж. извод 4)).

Вторият аргумент е много силен, защото короната е извънредно рядко срещано явление. Така например Стивънсън и Фатоуи (STE) изрично подчертават, че за целия период на античността и средновековието тези две описания на затъмнения са единствените, които споменават наблюдавана корона.

Следователно текстът на Дякон в съчетание с горните два довода води до заключението, че описаните в текстовете на Плутарх и Дякон затъмнения са едно и също затъмнение.

Кога е станало това затъмнение обаче е въпрос, който изисква отделно изследване.

§5. Традиционна датировка на затъмнението на Дякон

Днес историческата наука приема, че това затъмнение е наблюдавано на 22 декември 968 г. Коментаторите А. Сюзюмов и С. Иванов на цитираното руско издание на "Историята" дават следните пояснения:

"Според Скилица (279) това не е било в четвъртия, а в третия час на деня, на 22 декември 968 година. Видял го е и връщащият се от Константинопол Лиутпранд (211–212). Лъв Дякон отбелязва, че затъмнението е било пълно, и това се потвърждава от пресмятанията на астрономите (Грюмель 1958, 464)." (ДЯК с. 187)

Руският превод е:

"Согласно Скилице (279), это было не в четвертом, а в третьем часу дня, 22 декабря 968 года. Видел его и возвращавшийся из Константинополя Лиутпранд (211–212). Лев Диакон отмечает, что затмение было полным, и это подтверждается астрономическим расчетом (Грюмель. 1958, 464)." (ДЯК с. 187)

С тях Сюзюмов и Иванов фактически се позовават на "Хронологията" на Грюмел, където са изложени цитираните астрономически резултати.

Обаче както ще видим по-надолу, тази датировка е в противоречия с цитирания текст на Дякон, и нещо повече — и с други данни от неговата "История".

§6. Кога зимното слънцестоене е било на 22 декември?

Решението на Тридентския събор за преместване на датите с 10 дни се базира на твърдението, че по време на Никейския събор зимното слънцестоене е било на 22 декември. По някакъв начин някой е убедил папа Григорий и повечето от присъствалите на събора участници, че по време на Никейския събор слънцестоенето е било точно на 22 декември, нито ден по-рано, нито ден по-късно. Тъй като по време на Тридентския събор зимното слънцестоене е било на 12 декември, разликата от 10 дена до 22 декември може да се използва, за да се пресметне преди колко време се е състоял Никейският събор. За тази цел е необходимо да се знае "грешката" на Юлианския календар спрямо реалната продължителност на земната година; по онова време тя е била известна с достатъчна точност и за учените-монаси не е било проблем да пресметнат, че "изместване" с 10 дни на слънцестоенето в Юлианския календар се получава за около 1250 години.

Затова сведението, че по време на Никейския събор зимното слънцестоене е било точно на 22 декември, е изиграло изключителна роля за датирането на Тридентския събор спрямо Никейския и за възприемането на съвременната хронологична схема на старата история такава, каквата я познаваме, въпреки наличието на други, конкурентни възгледи по този въпрос.

С тези кратки обяснения целим да маркираме важността на "привързването" на зимното слънцестоене по време на Никейския събор към датата 22 декември.

С оглед на това изводът 3) означава, че затъмнението от "Историята" е станало приблизително в интервал с граници плюс-минус 50 г. около Никейския събор.

В същото време лесно може да се съобрази, че през 968 г. зимното слънцестоене е било на 16 декември, т.е. 6 дни преди посочената в текста на Лъв Дякон дата, а това противоречи на традиционната датировка (968 г.) на затъмнението на Дякон.

Защо се получава такова голямо разминаване?

Определянето на момента на слънцестоене с достатъчна точност не е лека задача. Може би в старо време учените са срещали трудности в изчисляването му (поне с точност до 1–2 дни)? Но ако това е било така, то фиксирането на понятието "слънцестоене" към определен час или даже дата за тях едва ли би могло да има практически смисъл. Тези разсъждения водят до една конструктивна идея: че е възможно понятието "слънцестоене" да е означавало интервал от време, по-дълъг от 1 ден: например интервал от 15 дни, който съдържа (покрива) момента на точното астрономическо слънцестоене.

Ако наистина "слънцестоене" за старите учени е означавало интервал от няколко дни — например 10 или 15 — това би създавало база за обяснение на разминаването от 6 дни между "астрономическото" слънцестоене на 16 декември 968 г. и обявеното от Лъв Дякон "практическо" слънцестоене на 22 декември 968 г. Впрочем, и самият текст от цитирания по-горе фрагмент от "Историята" допуска такова тълкувание.

Тези разсъждения обаче минират нещо много важно — аргументацията на Тридентския събор.

Защото ако под "зимно слънцестоене" се е разбирал интервал от 10–15 дни, то сведението за слънцестоене на 22 декември по време на Никейския събор се раз-

мива, а това означава, че Тридентския събор е взел решението си за изместване с 10 дни спрямо Юлианския календар по чисто случаен начин. Как тогава е "улучил" верните дати (и дали изобщо ги е улучил) е отделен въпрос, който тук няма да засягаме.

Така или иначе, въпросите около съчетаването на зимното слънцестоене и 22 декември 968 г. остават. А с тях остава и въпросът: как така Грюмел е потвърдил, че по време на зимното слънцестоене през 968 г. е имало затъмнение? Нали затъмнението е било на 22 декември, а слънцестоенето — на 16 декември?

§7. Затъмнението през 968 г. е станало преди обяд

Както показват пресмятанията на астрономите В. Умленски и Н. Томов, на 22 декември 968 г. наистина е имало пълно слънчево затъмнение: в района на Цариград е станало в 11 часа и 10 минути местно време.

Но това е повече от четири часа (!) преди времето, посочено от Дякон (и повече от три часа преди времето, посочено от Скилица)! Изричното споменаване на часа на затъмнението прави съвсем малко вероятни подобни съществени отклонения от записания час. Затова изводът 5) означава, че затъмнението, описано в нея, не е станало през 968 г.

§8. Съмнения около времето на затъмнението

Изучаваното от нас затъмнение играе ключова роля в хронологията на старата история. Тук няма да обясняваме защо това е така. Във всеки случай е ясно, че датите на събитията от византийската история от X в. се уточняват и нагаждат според това затъмнение, и че поне за втората половина на X в. то е основен ориентир във времето. Вероятно почти всички днешни специалисти ще се отнесат скептично към всеки опит даже не само да бъде атакувана датировката на затъмнението, но и въобще да бъде поставена под съмнение връзката му с разказа на Лъв Дякон. Например — да се лансира тезата, че затъмнението е изкуствена интерполация, направена или от самия автор, или пък от някой преписвач (с някакви цели — таква лесно се измислят).

В същото време изброените дотук астрономически несъответствия пораждат съмнения. На какво се дължат те — на неправилна датировка на затъмнението, на неправилно описание на детайлите му, или на нещо друго?

Сериозността на въпроса изисква да се разгледат достатъчно внимателно и обективно всички възможности за трактовка, които дават възможност да бъде запазена досегашната интерпретация на затъмнението и хронологичните връзки, които произтичат от нея.

Например, възможно ли е авторът да е обърнал часа на затъмнението? Това изглежда много малко вероятно. Може би грешка е допуснал някой преписвач? Това също е много малко вероятно. Или пък в израза "в четвъртом часу дня" трябва да се вложи друг смисъл?

На базата на подложения на анализ текст на "Историята" едва ли бихме могли да намерим категорична опора за оправдаване или разсейване на съмненията.

Затова трябва да потърсим допълнителни данни.

§9. Битката със скитите

В книга 9 на "Историята" Льв Дякон описва сражение на византийската армия с нахлулите в България скити. На базата на различни източници специалистите правят извод, че то е станало около 3 години след затъмнението.

И така, да допуснем, че затъмнението в "Историята" е станало през 968 г. Тогава битката е станала през лятото на 971 г. В съответния текст от "Историята" намираме информация, която дава възможност да направим доста убедително заключение за проблемите около нашето затъмнение.

1. Първо ще се спрем на един детайл от нощни събития:

"И ето, когато настъпила нощта и засиял пълният кръг на луната, скитите излезли в равнината ... " (ДЯК с. 78)

("И вот, когда наступила ночь и засиял полный круг луны, скифы вышли на равнину ... " (ДЯК с. 78))

Направо ще се насочим към коментара на Сюзюмов и Иванов. Той е красноречив:

"Това място изисква особено внимание. Работата е там, че в 971 г. през нощта на 20 срещу 21 юли е било почти новолуние и не е било възможно да се види нещо отдалече." (ДЯК с. 209)

("Это место требует особого внимания. Дело в том, что в 971 г. в ночь с 20 на 21 июля было почти новолуние и видеть что-либо издали не представлялось возможным." (ДЯК с. 209))

Така установяваме противоречие на астрономическата картина от текста на "Историята" с датировката на затъмнението в 968 г.: тогава, когато според Льв Дякон е било пълнолуние, приетата датировка на затъмнението дава новолуние.

2. Вторият детайл е свързан с края на битката:

"На следващия ден (бил е шестият ден на седмицата, двадесет и четвъртият ден на месец юли) до залеза на слънцето цялата армия ... " (ДЯК с. 80)

("На следующий день (шел шестой день недели, двадцать четвертый — месяца июля) к заходу солнца все войско ... " (ДЯК с. 80))

Отново се насочваме към коментара на Сюзюмов и Иванов. Този път той не е така лаконичен:

"Според Льв Дякон, това сражение трябва да е станало на 23 юли, тъй като по-надолу той посочва, че следващият ден е бил петък 24 юли. Обаче датата, посочена от Льв, е грешна, защото 24 юли 971 година е бил в неделя. В петък този ден се е падал в 974 г. ... Според Скилица (304) ... последната битка трябва да бъде отнесена към 21 юли, защото именно 21 юли 971 г. е бил в петък." (ДЯК с. 209)

("Это сражение, по Льву Диакону, должно было произойти 23 июля, так как ниже он указывает, что следующий день приходился на пятницу 24 июля. Однако"

дата, приведенная Львом, ошибочна, ибо 24 июля 971 года было воскресеньем. На пятницу же этот день приходился в 974 г. ... Согласно Скилице (304) ... последняя битва должна быть отнесена к 21 июля, поскольку именно 21 июля 971 г. была пятница." (ДЯК с. 209))

Този коментар ясно сочи противоречието на календарните данни от "Историята" с датировката на затъмнението в 968 г., защото в 971 г. 24 юли е бил в неделя, а според Дякон трябва да е бил в петък.

Отваряме скоба, за да посочим един интересен проблем: какво е знаел Скилица за датировката на затъмнението и с какво е съгласувал извода си? Изобщо Скилица ли е авторът на горното уточнение, или то е по-късна интерполация?

§10. Хронологичен извод

В §3–§8 направихме подробно сравнение на данните за затъмнението от "Историята" на Лъв Дякон и реалните астрономически данни за времето на традиционната му датировка — 22 декември 968 г. То показва разминаване на писаното от Лъв Дякон и небесната картина по време на посочената от учените дата — разминаване по няколко детайла. На какво се дължи то? На преден план излизат три възможни обяснения:

1. Поради грешка при преписване или от неправилна интерпретация в 1)–5) на данните от цитирания в §1 текст. Тук се запазва възможността първоначалният смисъл на този пасаж все пак да визира по принцип затъмнение, което може да бъде интерпретирано като затъмнението от 968 г.

2. Цитираният в §2 текст е късна интерполация в "Историята". Тогава събитията в нея остават без астрономически хронологичен ориентир. Все пак, макар и значително по-малко вероятна, остава възможността те да са приблизително точно датирани.

3. Събитията, описани в "Историята", са датирани с голяма грешка.

Оказва се, че в "Историята" има информация, която дава възможност да отхвърлим първото от тези обяснения. Посочените от нас в §9 две противоречия от различен характер — едното астрономическо, а другото календарно, водят до извода, че датироването на затъмнението на Лъв Дякон в 968 г. е неправилно. Изключва се възможността приетите в наши дни датировки на събитията в интервала 960–980 г. да са верни. Вероятността да е допусната съществена хронологична грешка е значителна.

§11. Има ли интерполации в "Историята"?

В светлината на изводите в предишния параграф особен интерес предизвиква възможността в текста на "Историята" да са внесени значителни изменения в текста, например да са добавени съществени интерполации. Подобни въпроси са трудни и по тях би трябвало да се произнесат специалисти; тук само ще скицираме някои общи съображения.

Да припомним, че според специалистите много от старите гръцки ръкописи са били обект на съзнателна фалшификация. Те са били допълвани с начални и край-

ни листове, измислени заглавия, везано писмо и т.н. (ХУН с. 496). Но освен това често пъти при преписване в ръкописите са били правени добавки от преписвача; целта им обикновено е била да подхомогнат читателя с пояснение на текста на автора. За съжаление тези добавки далеч не винаги са верни.

Да вземем конкретно достигналия до нас препис на "Историята". Направо ще се насочим към текст, за който може с голямо основание да се подозира, че е интерполация. Това е пасажът от книга 6 ((8) и (9)), започващ с

"защото казват, че мисите, като се отделили от северните котраги ... "

("ибо говорят, что мисяне, отселившись от северных котрагов ... ")

и продължаващ до края на (9) (ДЯК с. 56). В него се споменават събития и личности, отдалечени с векове от времето на Лъв Дякон; вече споменахме, че той изрично пише, че ограничава разказа си само за станалото след смъртта на Константин VIII.

И така, не е изключено в "Историята" да има съществени корекции и интерполации, и една от тях да е свързана с цитираното сведение за затъмнението.

Това накратко са хронологичните проблеми, на които е посветена настоящата бележка, кратките коментари и разсъждения за тях.

Литература

- ДЯК Лев Диакон. История. Наука, Москва, 1988.
- ХУН Хунгер, Х. Империя на ново средище. ЛИК, София, 2000.
- GRU Grumel, V. La chronologie. Paris, 1958.
- KEL Kelevedzhiev, E. and J. Tabov. When did Plutarch live? No prejudice, please! (<http://www.math.bas.bg/chronology>)
- STE Stephenson, F. and L. Fatoohi, The Total Solar Eclipse Described by Plutarch (<http://www.dur.ac.uk/Classics/histos/1998/stephenson.html>)

544478-610

c

ПРОБКА 2017

544478-610